

RECENZJE / REVIEWS

Ewa Koźmińska-Frejlak, *Po Zagładzie. Praktyki asymilacyjne ocalałych jako strategie zadomawiania się w Polsce (1944/45–1950)*, Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa 2022, ss. 565.

Praca Ewy Koźmińskiej-Frejlak jest kolejną pozycją poświęconą dziejom Żydów polskich po zakończeniu II wojny światowej. Podstawą niniejszej książki jest rozprawa doktorska napisana przez Autorkę pod kierunkiem prof. Małgorzaty Melchior, obroniona w 2019 r. w Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego.

Ewa Koźmińska-Frejlak jest socjolożką, absolwentką Szkoły Nauk Społecznych przy Instytucie Filozofii i Socjologii PAN, pracowniczką Działu Naukowego Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie. Zajmuje się m.in. badaniem społecznej historii Żydów w Polsce po Zagładzie oraz wczesną historiografią Zagłady. Koźmińska-Frejlak jest także stypendystką Instytutu Pamięci Męczenników i Bohaterów Holokaustu Jad wa-Szem w Jerozolimie oraz uczestniczką wielu polskich i międzynarodowych projektów badawczych.

Zagłada trzech milionów Żydów polskich oraz zmiany ustrojowe w Polsce po II wojnie światowej spowodowały, że odbudowa gmin żydowskich w ich kształcie sprzed roku 1939 stała się niemożliwa. Wskutek tego w kraju pozostała niewielka społeczność żydowska, która pragnęła ponownie się zdefiniować i odnaleźć w nowej rzeczywistości. Społeczność żydowska w Polsce, drastycznie zmniejszona po wojnie z kilku milionów do kilkuset tysięcy, zmagająca się z odpowiedzią na pytania dotyczące jej dalszej egzystencji. Ocaleni Żydzi nie byli już tą samą mniejszością narodową, co przed wojną. Szukali bezpieczeństwa i stabilizacji, przez co niejednokrotnie zmuszeni byli do zmiany tożsamości i stylu życia. Tego właśnie zagadnienia dotyczy publikacja *Po Zagładzie. Praktyki asymilacyjne ocalałych jako strategie zadomawiania się w Polsce (1944/45–1950)*, której już same zapowiedzi wydawnicze wywołały duże zainteresowanie badaczy tematu.

Autorka monografii opisuje procesy dostosowywania się ocalałych z Zagłady do nowej, powojennej rzeczywistości, w tym poprzez działania prowadzące do asymilacji z polską większością. Opisane praktyki

asymilacyjne, takie jak konwersje, zmiany nazwisk czy małżeństwa mieszane, miały dać ocalałym poczucie „zadomowienia się”, stworzenia wrażenia bycia u siebie. Jak tłumaczy Autorka, poprzez użycie terminu „zadomawianie się” chciała uwypuklić dążenia Żydów do przewyciężenia poczucia obcości w powojennych realiach Polski. W tym kontekście sformułowanie to – jak słusznie zauważyła Helena Datner w rozmowie z Ewą Koźmińską-Frejłak podczas spotkania promocyjnego Jej książki – zdaje się problematyczne, zazwyczaj kojarzone jest bowiem z poczuciem bezpieczeństwa, z domowym ciepłem.

Omawiana praca składa się z sześciu rozdziałów: „Doświadczenie Zagłady”, „Bilans Wojny”, „O asymilacji ocalałych zaraz po wojnie. Uwagi wstępne”, „Konwersje jako element strategii zadomawiania się”, „Zmiana nazwisk jako element strategii zadomawiania się” oraz „Polsko-żydowskie małżeństwa mieszane jako element strategii zadomawiania się”. Całość opatrzona jest aneksem oraz obszerną bibliografią. Warto podkreślić, iż przy pisaniu swojej pracy Autorka sięgnęła nie tylko po opracowania, ale także po liczne dzienniki, pamiętniki, relacje i wspomnienia z omawianej epoki. Na uwagę zasługuje również szerokie wykorzystanie prasy i obszernych, niedrukowanych materiałów archiwalnych. Ewa Koźmińska-Frejłak dokonała kwerendy nie tylko w najważniejszych dla tego zagadnienia zespołach archiwalnych (jak np. Archiwum Akt Nowych czy Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie), ale również w Archiwum Narodowym i Archiwum Kurii Metropolitalnej, oba w Krakowie, oraz Archiwum Archidiecezjalnym w Warszawie, Łodzi i Katowicach. Z kolei w aneksie przedstawiła wykresy i tabele, które w sposób szczegółowy przybliżają dane statystyczne omawianych zagadnień, wszystkie opracowane na podstawie materiałów archiwalnych. Przykładowo: w tabeli nr 2 podano zestawienie wniosków o zmianę wyznania według płci w latach 1944–1950, a w tabeli nr 11a – strukturę wieku Żydów zmieniających personalia w latach 1945–1950. Natomiast na wykresie nr 7 przedstawiono wnioski o konwersję w Krakowie z podziałem na poszczególne miesiące lat 1945–1946.

Chronologicznie książka obejmuje okres 1944/45–1950. W dwóch pierwszych rozdziałach Autorka omawia interesujące ją kwestie w układzie problemowym. W rozdziale pierwszym, „Doświadczenie Zagłady”, opisano skrótowo losy Żydów, którzy wojnę przeżyli pod panowaniem ZSRR oraz na okupowanych przez Niemców terenach polskich. W drugim zaś, noszącym tytuł „Bilans Wojny”, skupiono się na sytuacji ocalałych w nowej Polsce oraz dylematach, jakie towarzyszyły im w codziennym

życiu. Rozdział ten zawiera również różne statystyki dotyczące tych, którzy przeżyli, a także przybliży strukturę demograficzną tej grupy.

Rozdział trzeci, „O asymilacji ocalałych zaraz po wojnie. Uwagi wstępne”, jest przyczynkiem do rozważań prowadzonych w następnych trzech rozdziałach dotyczących konwersji, zmiany nazwisk i wstępowania w związki małżeńskie z nie-Żydami. To właśnie tym trzem zagadnieniom Autorka poświęciła najwięcej uwagi w recenzowanej pracy. Okazuje się, że najczęstszą przyczyną przyjmowania chrztu przez Żydów był zamiar wstąpienia w związek małżeński z nieżydowskim partnerem. Jednak wielu z nich, aby przeżyć, już podczas wojny udawało katolików, a po jej zakończeniu postanowiło utrzymać ten stan rzeczy. Inną z żydowskich strategii przetrwania była zmiana nazwiska na polsko brzmiące. Jak podaje Autorka, omawiany proces najlepiej można prześledzić, korzystając z masowo ukazujących się np. w „Dzienniku Polskim” ogłoszeń prasowych, w których informowano o zmianie nazwisk lub imion konkretnych osób. Rozdziały o żydowskich konwersjach i małżeństwach mieszanych rozpoczynają się studiami konkretnych przypadków, a następnie Autorka płynnie przechodzi do ogólnych wywodów naukowych. Dzięki tym zabiegom można dokładnie poznać losy poszczególnych osób, dowiedzieć się, co czuły w momencie trudnych wyborów tożsamościowych i czego doświadczyły. Powyższe zagadnienia Koźmińska-Frejłak rozwinęła w dalszej części książki, opierając się na analizach socjologicznych i historycznych.

Jakie więc strategie asymilacyjne podjęli Żydzi, próbując się odnaleźć w powojennej rzeczywistości polskiej? W swojej pracy Autorka przedstawiła analizę jedynie trzech takich praktyk asymilacyjnych, które traktowane były przez Żydów jako narzędzie „zadomawiania się”. Warto podkreślić, że był to bardzo długi proces. Niektórzy z nich, aby poczuć się bardziej „u siebie” – we własnej ojczyźnie – byli gotowi na daleko idące zmiany i wiele poświęceń. Poczucie bezpieczeństwa i ustabilizowanie sytuacji finansowej starano się uzyskać przede wszystkim poprzez konwersję na chrześcijaństwo, zmianę personaliów i ślub z nieżydowskim partnerem. To dzięki tym zabiegom próbowano zatrzeć różnice między sobą a otoczeniem.

Ewa Koźmińska-Frejłak zadała też w książce pytanie, czy Żydzi, którzy przeżyli wojnę, potrafili się odciąć od przeszłości i zacząć nowe życie. Odpowiedzi udzielają ponownie powikłane dzieje wielu opisywanych ocalałych, którzy często mimo rozlicznych zabiegów samozachowawczych zazwyczaj słabo radzili sobie z przeżytą traumą i „żydowskim piętnem”, choć rzadko okazywali to na zewnątrz.

Co może trochę dziwić, w monografii brakuje odniesień do wielu cennych opracowań tematu. Wśród nich warto wskazać np. prace: Magdaleny Ruty – *Bez Żydów? Literatura jidysz w PRL. O zagładzie, Polsce i komunizmie* (Kraków 2012), Agnieszki Żółkiewskiej – *Zerwana przeszłość. Powojenne środowisko żydowskiej inteligencji twórczej. Pomoc materialna i organizacyjna ze strony CKŻP* (Warszawa 2017), czy także wydaną przez Żydowski Instytut Historyczny książkę Audrey Kichelewski *Ocalali. Żydzi polscy po Zagładzie* (Warszawa 2021). Wydaje się też, że w pracy Koźmińskiej-Frejłak zastosowano nie do końca fortunne sformułowanie, a mianowicie „żydowscy Polacy”. Odpowiedniejszy wydawałby się zwrot „Żydzi polscy” lub „Polacy żydowskiego pochodzenia”.

Niemniej monografię *Po Zagładzie. Praktyki asymilacyjne ocalałych jako strategię zadomawiania się w Polsce (1944/45–1950)* uważam za bardzo cenne opracowanie. Ewie Koźmińskiej-Frejłak udało się w sposób ciekawy opisać dzieje społeczności żydowskiej w powojennej Polsce na przykładzie jednostkowych losów i różnych strategii przetrwania w często nieprzyjaznym środowisku. Jej wielkim walorem jest wykorzystanie nieznanych dotąd źródeł, w tym zwłaszcza pozyskanych w archiwach kościelnych. Trzeba podkreślić, że przeprowadzone przez Autorkę badania mają charakter interdyscyplinarny, łącząc w sobie elementy historii, socjologii i antropologii. Jest to zatem pozycja obowiązkowa dla każdego, kto interesuje się historią Żydów w Polsce po II wojnie światowej, i ważny głos w dyskusji na temat przyjętej przez nich nowej, ale – pozostaje pytanie – czy w pełni skutecznej do prowadzenia normalnego życia tożsamości. Warto wysłuchać tego głosu i poznać dylematy, z jakimi musieli się zmierzyć ocalali z Zagłady tuż po wojnie.

Ewa Węgrzyn <https://orcid.org/0000-0001-8626-3255>

Instytut Judaistyki UJ
ewa.wegrzyn@uj.edu.pl